

Ihoshyna, T. 2017. Dzherela z vyvchennya povsiakdennoho zhyttya vchitel'stva Kharkivs'koyi huberniyi 1917–1921 rr. [Sources for Studying the Everyday Life of Teachers in Kharkiv Governorate (1917–1921)]. *Slobozhanshchyna v 1917–1921 rr.: vymir revolyutsii*. Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Sumy: Ts'oma, 2017. S. 114–121. [In Ukrainian].

Maryk, Yu. 1927. Nashi zhertvy [Our Sacrifices]. *Vsesvit*. № 52. S. 13. [In Ukrainian].

Sidak, V. 2003. *Vyzvol'ni zmahannya ochyma kontrol'rozdruzhennya. (Dokumental'na spadshchyna Mykoly Chebotariva) [Liberation Struggles through the Eyes of a Counterintelligence Officer. (Documentary Legacy of Mykola Chebotariv)]*: Naukovo-dokumental'ne vydannya. Kyiv: Tempora, 2003. [In Ukrainian].

Tynchenko, Ya. 2007. *Ofitsers'kyi korpus armiyi Ukrayins'koyi narodnoyi respubliki (1917–1921) [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]*. Kn. 1. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrayins'ki zbroyni syly. Berezen' 1917 — listopad 1918 (orhanizatsiya, chyselnist', botovi diyi) [Ukrainian Armed Forces. March 1917 — November 1918 (Organization, Size, Combat Actions)]*. Kyiv: Tempora, 2009. [In Ukrainian].

УДК 94(438)«1921/1939»:355.11(=411.16)

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309245

I. Б. Мрака

ORCID: 0000-0002-9681-5225

Львівський національний університет імені Івана Франка

I. Mraka

Lviv Ivan Franko National University

СЛУЖБА ЄВРЕЇВ В АРМІЇ II РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1921–1939 рр.)

*Service of Jews in the Army of the Second Polish Republic
(1921–1939)*

Перші випадки служби євреїв у польських частинах припадають на час Першої світової війни, коли багато з них воювало в лавах Легіонів польських на боці Австро-Угорщини. Чимало євреїв входило до складу польської армії під час польсько-більшовицької війни. Після завершення воєнних дій армія перейшла на службу в умовах миру з поступовим запровадженням загальної військової повинності. Євреї як громадяни відродженої Польщі отримали однакові з поляками конституційні права, втім, і обов'язок захищати країну. Протягом усього міжвоєнного періоду євреїв призивали до війська, а їх кількість в армії в різні роки була різною. Євреїв-новобранців переважно направляли в частини піхоти, кавалерії, артилерії й лише незначний відсоток — у санітарні частини, обози, інженерно-саперні війська. Практично їх не брали в авіацію, жандармерію, корпус охорони прикордоння, частини зв'язку та бронетанкові війська.

Ключові слова: II Річ Посполита, армія, єврей, українець, поляк, німець, політична лояльність, дезертирство.

The article examines the engagement of Jews in the Polish army during the interwar period, with particular attention to the nascent Second Polish Republic. The inception of Jewish involvement in Polish military units can be traced back to World War I, where a considerable number participated in the Polish Legions aligned with Austria-Hungary and later in the Polish army during the Polish-Bolshevik War. The cessation of hostilities marked the transition of the army to peacetime operations and the gradual implementation of general military conscription.

Commencing in 1921, Jews were conscripted into the army, constituting approximately 4 to 7% of the total force in different years. Attempts by Jews to evade military service were not uncommon, often involving the bribery of officers in district recruitment units or personnel in medical examination commissions. However, if deemed suitable for service, they were obligated to report to designated locations for deployment. The majority of Jewish recruits were assigned to infantry, cavalry, and artillery units, with only a minority serving in sanitary, engineering, and sapper troops. Aviation, gendarmerie, Border Guard Corps cavalry, communications units, and armored troops saw minimal Jewish representation.

It is noteworthy that within the army, Jews sought opportunities for temporary release from service or assumed specific roles to circumvent military training. While within military units, Jews often maintained a certain separation from other groups, and their interactions with representatives of other nationalities ranged from amicable to openly antagonistic. Hostile relations were more frequently observed with the Polish contingent, while interactions with other nationalities generally tended towards friendliness, albeit not without occasional minor misunderstandings. Instances of conflicts among Jews from different regions of Poland surfaced, primarily driven by ideological and religious disparities.

During their service, Jews exhibited qualities of obedience, adherence to orders, and minimal conflicts with officers, adhering to principles of subordination. Nonetheless, commanders underscored that this outward compliance was often illusory and motivated primarily by the fear of reprisals. Despite societal perceptions associating Jews with Soviet ideals, there was an absence of overt political expression or propaganda within the army. Nevertheless, a lingering uncertainty among commanders persisted regarding the loyalty of Jews in the event of war.

Keywords: the Second Polish Republic, army, Jew, Ukrainian, Pole, German, national consciousness, political loyalty, desertion.

Актуальність дослідження. У міжвоєнній Польщі майже третину населення становили представники національних меншин, які, відповідно до конституції 17 березня 1921 р. і закону «Про загальний військовий обов'язок»

(«Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej») від 24 травня 1924 р., не лише були наділені правами, а й мали перед країною певні обов'язки. Один із них — захист держави. Оскільки ж взаємини офіційної Варшави з іншими народностями в міжвоєнний період були доволі напружені, для більшості осіб непольської національності Польща була не батьківщиною, а рідше країною проживання. З огляду на це, служба представників національних меншин, зокрема євреїв, у війську, їх готовність захищати країну були своєрідним лакмусовим папірцем, який проявляв ставлення цієї категорії до Польщі та її національної політики. Малодослідженістю питання і відкриттям доступу до нових архівних джерел пояснюється інтерес дослідників до цієї теми.

Аналіз історіографічної бази. Тема життя та діяльності євреїв у міжвоєнній Польщі віддавна привертає увагу істориків (Brunsztajn, Sz. 1963; Tomaszewski, J. 1975, s. 93–101; Tomaszewski, J. 1989, s. 504–519; Tomaszewski, J. 1990; Tomaszewski, J. 2016; Wierzbieniec, W. 1996; Wierzbieniec, W. 2003, Гон, М. 2011, с. 251–263; Павлишин, О. 2006–2007, с. 27–44). Попри це, проблематика служби їх у війську Речі Посполитої залишається недослідженою в українській і малодослідженою — в польській історіографії. З другої половини ХХ ст. польські історики вивчали військово-службу євреїв у контексті служби представників національних меншин (Lewandowski, J. 1963, s. 83–105; Stawecki, P. 1976, s. 193–215; Kowalski, T. 1996, s. 72–81; Kowalski, T. 1997). І лише в посткомуністичній Польщі ця тема отримала новий імпульс, що пов'язано передусім з відкриттям доступу до раніше таємних архівних документів. Серед новіших публікацій привертають увагу праці В. Резмера (Rezmer, W. 1998, s. 75–91; Rezmer, W. 2001, s. 97–111), Я. Кєсика (Kęsik, J. 2014, s. 125–143; Kęsik, J. 2020, s. 95–112), Є. Прохвіча (Prochwicz, J. 2020, s. 131–151), Т. Банашека (Banaszek, T. 2020, s. 112–131).

Наукова новизна дослідження. Вперше до наукового обігу введено документи, які заповнюють прогалини в історії служби представників національних меншин у війську міжвоєнної Польщі. *Джерельну базу розвідок* становлять матеріали Центрального військового архіву (*Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego*) в Рембертові (Республіка Польща), а також документи Державного архіву Львівської області та Центрального державного історичного архіву України у Львові. *Методологічною основою дослідження* є принципи історизму, наукової об'єктивності, критичного підходу при аналізі джерел, системності. З огляду на вказані принципи, під час дослідження використано методи аналізу, синтезу, узагальнення, завдяки яким вдалося визначити ставлення євреїв до служби в армії Речі Посполитої, окреслити критерії розподілу новобранців по родах військ, охарактеризувати перебіг

служби. Системний і статистичний методи дали змогу впорядкувати численні статистичні дані, історико-порівняльний метод дав можливість встановити причиново-наслідкові зв'язки історичних подій. *Мета статті* — визначити кількість євреїв у війську й розподіл їх по родах військ, причини, які впливали на такий розподіл, охарактеризувати ставлення євреїв до служби, їх поведінку в частинах, взаємини з військовослужбовцями інших національностей.

Виклад основного матеріалу. Після завершення війни з більшовиками польську армію було переведено на службу в умовах миру, запроваджено загальний військовий обов'язок, що зумовило збільшення представників національних меншин у війську. Перший загальний призов відбувся у грудні 1921 р., щоправда, він не охоплював теренів Східної Галичини. Вже навесні 1922 р. було проведено перше дослідження кількості й розподілу новобранців по частинах. Його результати наведені в документі «Інші народності в польській армії» («*Obce narodowości w Wojsku Polskim*») від 17 червня 1922 р.: на 1 квітня 1922 р. у польському війську служило 8965 євреїв або 6,08% від усіх військовослужбовців. З них 5151 (57,45% усіх євреїв в армії) проходили службу в піхоті, 809 (9,02%) — кавалерії, 758 (8,45%) — артилерії, 579 (6,45%) — обозах, 464 (5,17%) — санітарних частинах, 438 (4,88%) — господарських частинах, 286 (3,19%) — інженерно-саперних частинах, 215 (2,39%) — залізничних і автомобільних військах, 114 (1,27%) — авіації, 113 (1,26%) — частинах зв'язку, 38 (0,42%) — жандармерії¹. У цьому ж документі є перші характеристики рядових непольської національності, зокрема євреїв: «Євреї.

A. Відсоток ухилинтів від призову дуже великий, особливо на Кресах.

B. Як фізичний матеріал — поганий.

C. Майже 50% мають початкову освіту. Лише євреї з Конгресівки² і Малопольщі послуговуються польською мовою в усній та письмовій формі; євреї зі східних кресів спілкуються російською мовою.

D. Національна свідомість здебільшого добре розвинена, наслідком чого є неприязнь до польської держави. Євреї з Конгресівки і Малопольщі в окремих випадках називають себе поляками, натомість з кресів — євреями.

E. Як цінність з військової точки зору — погана. Безпринципні, ненадійні. Вони ставляться до військової служби неохоче, трактуючи її зазвичай

¹ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego (Далі — CAW). Zesp. I.371.8. Sygn. 275 («*Obce narodowości w Wojsku Polskim*, Warszawa, 17 czerwca 1922 r.»). K. 21 verte — 22.

² Йдеться про Царство Польське (Королівство Польське, Конгресівка, Конгресове королівство, Привіслянський край) — історична назва територій, які 1814 р. за рішенням Віденського конгресу були виокремлені з Варшавського князівства (1807–1814) і відійшли до Російської імперії, де перебували до 1917 р. (Дет. див.: Царство Польське. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я / Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. С. 445).

не як громадянський обов'язок, а як обтяжливу повинність. Намагаються потрапити в легші роди військ»¹.

У грудні 1922 р. було оголошено черговий призов до війська. Цього разу він охопив переважно юнаків 1900 і 1901 р. н. з цілої Польщі, що призвело до ще більшого зростання кількості представників національних меншин у війську². Згідно з архівними даними, на серпень 1923 р., до категорії «А» (придатні до військової служби) ввійшло 186 136 новобранців (1901 р. н.), з яких 127 744 (68,62%) — римо-католики, 20 372 (10,94%) — православні, 18 735 (10,06%) — греко-католики, 15 504 (8,32%) — юдеї, 3468 (1,86%) — євангелісти, 172 (0,09%) — маріавіти, 116 (0,06%) — старообрядці, 21 (0,01%) — мусульманин, 2 — вірмени католики, 2 — атеїсти³. Більшість євреїв-новобранців походила з центральних та східних воєводств. Найбільше їх було призвано на території таких корпусних округів: I (Варшава) — 5156 осіб, що становило 16,85% від усіх новобранців округу, IV (Лодзь) — 2419 (відповідно 11,12%), II (Люблін) — 1974 (9,01%), X (Перемишль) — 1538 (6,04%), VI (Львів) — 1159 (6,49%)⁴.

Збільшення кількості представників національних меншин потребувало повторного аналізу національно-релігійного складу армії. Нове дослідження охопило період з 1 травня 1922 до 1 травня 1923 р., а результати віддзеркалено в документі «Інші народності в польській армії» («*Obce narodowości w Armii Polskiej*») від 18 жовтня 1923 р. Згідно з ним, на 1 травня 1923 р. у війську служило 168 945 поляків, 24 517 русинів, 24 294 білоруси, 18 744 українці, 13 052 євреї, 2731 росіянин, 2676 німців, 288 литовців, 241 чех, 63 інших. Разом 255 581 особа, з яких 86 636 (33,9%) були представниками національних меншин. Порівняно з 1922 р. кількість євреїв зросла на 45,58% — з 8965 до 13 052 осіб. Відбулися також певні зміни у розподілі євреїв по родах військ. З 13 052 осіб 9326 (71,45% усіх євреїв у війську) потрапили в частини піхоти, що на 4 175 осіб більше, ніж 1922 р. (5 151 осіб або 57,45%). Незначно зросла кількість євреїв і в кавалерії — з 809 до 907, проте у відсотках зменшилася з 9,02% до 6,94%. Помітне їх зростання було також в артилерії — з 758 (8,45% від загалу євреїв у війську) до 1282 (9,82%). У деяких родах військ їх присутність, навпаки, зменшилася: в жандармерії з 38 (0,42% загальної кількості євреїв в армії 1922 р.) до 20 (0,15%) осіб, в авіації — з 114 (1,27%)

¹ CAW. Zesp. I.371.8. Sygn. 275 («Obce narodowości w Wojsku Polskim, Warszawa, 17 czerwca 1922 r.»). К. 23–23 verte. Майже ідентична характеристика була дана рядовим євреям роком пізніше у документі «Obce narodowości w Armii Polskiej» від 18 жовтня 1923 р. (CAW. Zesp. I. 303.4. Sygn. 2676 («Obce narodowości w Armii Polskiej», Warszawa, 18.X.1923 r.).

² Державний архів Львівської області (Далі — Держархів Львівської обл.). Ф. 243а. Оп. 1. Спр. 374. Арк. 6.

³ CAW. Zesp. I.300.20. Sygn. 8 (Statystyka wyznaniowa w W.P. rocznika 1901 p/g danych z D.O.K. na rok. L.5202/Pob. z dn. 4.IV.23 r.). К. 166–171.

⁴ CAW. Zesp. I.300.20. Sygn. 8 (Statystyka wyznaniowa w W.P. rocznika 1901 p/g danych z D.O.K. na rok. L.5202/Pob. z dn. 4.IV.23 r.). К. 166–171.

до 72 (0,55%), в санітарних частинах — з 464 (5,17%) до 348 (2,68%), в обо-зах — з 579 (6,45) до 247 (1,89%).

Автори документа констатували також, що великою проблемою армії було дезертирство. Так, від 1 травня 1922 до 1 травня 1923 р. дезертирувало 19 745 осіб, з яких 14 105 поляків (71,43% від загалу втікачів або 8,35% усіх поляків в армії), 1533 білоруси (7,76% або 6,31% усіх білорусів в армії), 1331 русин (відповідно 6,74% або 5,43% усіх русинів), 1280 євреїв (6,48% або 9,78% усіх євреїв), 1108 українців (5,61% або 5,9% усіх українців), 217 росіян (1,09% або 7,95% усіх росіян), 136 німців (0,68% або 5,1% усіх німців), 31 литовець (0,15% або 10,76% усіх литовців), 3 чехи (0,01% або усіх 1,24% чехів), 1 (0,005% або 1,59%) — інші. Найбільше євреїв тікало з частин, дислокованих на теренах О.К. I (Варшава) — 427, О.К. III (Гродно) — 271, О.К. IV (Лодзь) — 124 і О.К. VI (Львів) — 106. Найпоширенішими причинами дезертирства рядових автори документа називали низький моральний рівень, брак почуття відповідальності й легковажність, близькість до рідного дому, брак обмундирування, погане харчування, агітацію, недостатнє покарання за дезертирство¹. Однією з причин втеч були зловживання командирів. Піком дезертирства стали 1923–1924 рр., коли воно набуло загрозливих масштабів.

З 1925 р. рівень дезертирства різко знизився, на що вплинуло декілька чинників. Насамперед, це рішення керівника Генерального штабу від 23 жовтня 1923 р. про координацію дій між жандармерією і поліцією в розшуку дезертирів, також прийняття двох законів про переслідування дезертирів за кордоном та про загальну військову повинність². Останній передбачав кримінальну відповідальність за ухилення від призову, самоушкодження, тілесні ушкодження іншої особи за її ж згодою, спонукання до дезертирства, допомогу дезертиру тощо³. Під впливом зазначених чинників масштаби дезертирства у наступні роки суттєво зменшилися⁴.

¹ CAW. Zesp. I.303.4. Sygn. 2676 («Obce narodowości w Armii Polskiej», Warszawa, 18.X.1923 r.).

² Dziennik Rozkazów MSW. 1923. № 13. Poz. 169. Йдеться про переслідування не за дезертирство, оскільки це вважалося політичним злочином, а за крадіжку військової форми і спорядження. Це вважалося кримінальним злочином, тому суди Польщі могли вимагати видачі оскаржуваною тою країною, на території якої перебував дезертир (Jaroszuk, E. 2009, s. 259).

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. № 61. Poz. 609.

⁴ Так, у 1933 р. з війська втекло 1751 рядовик, з яких 52 (2,9%) євреї. У 1934 і 1935 рр. ситуація була подібною: у 1934 р. з 1712 дезертирів — 54 (3,1%) були євреями, у 1935 р. з 3002 — 82 (2,7%) євреї. Причини дезертирства були різні. З 1712 дезертирів в 1934 р. 1602 особи втекло через причини, не пов'язані зі службою — 888 — через небажання служити, 29 — через агітацію товаришів, 685 — не вказана причина (CAW. Zesp. I.300.1. Sygn. 603 (Ministerstwo Spraw Wojskowych. Dowództwo Żandarmerii. Odpis. Zestawienie zbiegowstw według narodowości). Аналізуючи обставини і способи дезертирства, командири констатували, що євреї найретельніше планували втечу. Вони заздалегідь обмірковували не тільки час і спосіб залишення частини, а й місце подальшого переховування. Дезертирство з легковажності з наступним поверненням у частину в їхньому випадку майже відсутнє. Зазвичай їх підтримували єврейські родини або й цілі громади, з якими вони налагоджували тісні контакти на новому місці служби і отримували через них кореспонденцію від своєї сім'ї. Після втечі вони проживали у Польщі і майже не виїжджали за межі країни (CAW. Zesp. I.303.4. Sygn. 2510 (Dowództwo Okręgu Korpusu № X. Sam. Ref. Inf. Do Ministerstwa spraw

У міжвоєнний період кількість євреїв у війську була різною: 1926 р. — 12 069 євреїв (5,26% усіх військових)¹, 1927 — 12 432 (4,4%)², 1929 — 7467 (2,96%)³. 1931 р. до війська було призвано 7212 осіб єврейської національності 1909 р. народження або 4,4% усіх призовників⁴, 1932 — 6818 (4,3%) осіб 1910 р. н.⁵, 1933 — 6116 (4,0%) осіб 1911 р. н.⁶, 1934 — 8936 (5,92%) осіб 1912 р. н.⁷, 1935 — 7723 (6,15%) осіб 1913 р. н.⁸, 1936 — 9982 (6,89%) осіб 1914 р. н.⁹

Практика розподілу євреїв-новобранців по родах військ у міжвоєнний період кардинально не змінювалася. З 1923 р., після запровадження екстериторіального принципу, євреїв намагалися пропорційно розподіляти по всій Речі Посполитій, а православних і греко-католиків скеровували переважно в центральні й західні воєводства, що, на думку військово-політичного керівництва, мало сприяти їхньому пізнанню Польщі, формуванню в них позитивного сприйняття країни, зменшенню дезертирства (Stawecki, P. 1981, s. 131–132; Siwiec-Cielebon, M. 2014, s. 107–108). Більшість із них направляли в піхотні частини, артилерію і кавалерію, небагатьох — у санітарні й інженерно-саперські частини. Взагалі євреїв не брали до жандармерії, частин зв'язку, військово-морських сил, бронетанкових військ, авіації (Табл. 1).

Wojskowych Oddz. II Szt. Gen., 17 maja 1927); CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 22 grudnia 1931 r.). K. 576).

¹ CAW. Zesp. I.300.20. Sygn. 8 (Szeregowi niezawodowi w dniu 1 listopada 1926 roku. Statystyka wyznaniowa).

² CAW. Zesp. I.300.20. Sygn. 8 (Statystyka wyznaniowa oficerów i szeregowych wedle stanu z dnia 15 lutego 1927 r.). K. 2.

³ CAW. Zesp. I.300.20. Sygn. 8 (Szeregowi służby czynnej — według statutu z dnia 1 listopada 1929 roku). K. 3.

⁴ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1909 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 7.II.1931). K. 95–97.

⁵ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1910 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 10.II.1932). K. 94.

⁶ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1911 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 3.III.1933).

⁷ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1912 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 16.II.1934). K. 14.

⁸ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1913 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 4.II.1935). K. 15.

⁹ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Zestawienie przeznaczonych do wcielania rekrutów rocznika poborowego 1914 do wszystkich rodzajów broni i służb z procentem bezpieczeństwa, Warszawa, dnia 22.I.1935). K. 17.

Таблиця 1

Розподіл євреїв-новобранців 1910, 1911, 1914 р. н. по родах військ

Роди військ	1932 (1910 р. н.)			1933 (1911 р. н.)			1936 (1914 р. н.)		
	Всього	Кількість євреїв	% євреїв	Всього	Кількість євреїв	% євреїв	Всього	Кількість євреїв	% євреїв
Піхота	9551	116	5,1	9144	801	4,8	2920	314	8,68
Піхота К.О.П.	7339	3	0,4	7398	5	0,5	5762	12	1,94
Жандармерія	19	-	-	39	-	-	-	-	-
Кавалерія	3976	22	3,7	4928	511	4,4	15 007	97	6,66
Кавалерія К.О.П.	822	-	-	776	0	0,1	768	5	1,97
Артилерія (легка)	15 246	739	4,8	15 957	777	4,8	13 436	1281	9,54
Артилерія (важка)	4984	248	4,9	960	45	4,9	191	01	9,59
Артилерія (кінна)	2872	132	4,5	2629	116	4,4	2635	162	6,17
Артилерія (моторова)	306	8	2,6	298	8	2,6	272	8	2,94
Артилерія протиповітряна	1450	33	2,2	1397	26	1,7	1199	26	2,18
Артилерія (фортечна)	123	6	2,4	42	7	4,9	04	-	-
Авіація	3038	-	-	232	0	0,8	2498	-	-
Інженерно-саперні	3054	124	4,0	3092	129	4,1	686	36	5,06
Зв'язок	3744	-	-	850	-	-	845	-	-
Бронетанкові війська	1355	-	-	263	-	-	225	-	-
Санітарні частини	2076	70	22,6	912	89	9,8	287	93	14,99
Обози	993	04	0,4	98	0	0,0	86	6	4,14

Джерело: CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466.

Визначальний вплив на розподіл новобранців мали їхні професія та рівень освіти. Більшість призваних до війська євреїв були пов'язані з ремісничими спеціальностями, торгівлею. Наприклад, під час призову 1927 р. до категорії «А» потрапили 8514 євреїв, з яких 2335 — «некваліфіковані і без професії». Серед кваліфікованих новобранців найчисленнішими були: шевці і лимарі — 899, кравці й кушніри — 795, столяри й теслі — 383, різники та м'ясники — 270, пекарі — 173, слюсарі, токарі, зброярі — 154, ковалі — 75, казанярі й бляхарі — 54, перукарі — 122. Серед інших можна виділити: землеробів — 561, торговців, купців, комірників — 389. Лише незначна частина євреїв-новобранців володіла спеціальностями, необхідними для служби в канцелярії, частинах зв'язку, санітарних частинах. Серед них: електрики й інженери — 60 (і 104 закваліфіковані як «інші з тої групи»), машиністи, кочегари — 4, водії, мотоциклісти — 27, креслярі й рисувальники — 1 (але 214 євреїв закваліфіковано як «інші з тої групи»), фармацевти — 10, дантисти — 9, фельдшери — жодного, санітари, дезінфектори — 1, ветеринари — жодного, ще 13 закваліфіковано як «інші з тої групи»¹⁰. Важливим чинником, що впливав на скерування до певного роду військ, були особисті риси новобранців, передусім притаманні євреям спритність, прагматичність, уміння пристосуватися до нових умов життя (Rezmer, W. 2001, s. 103–104).

¹⁰ CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 463 (Rocznik poborowy 1906 // Studium statystyczne poboru głównego w roku 1927, Warszawa, dnia 15.I.1929 r.). K. 101.

Привзаним військовослужбовцям доводилося зивкати до нових умов та ритму життя. Суттєво на перебіг служби впливали непрости між-національні взаємини всередині Польщі, стереотипи, сформовані протягом століть чи навіть останніх років, ставлення командирів до представників національних меншин, яких узагальнено називали «овсе»¹. Так, українці й німці, критично налаштовані до національної політики польських властей, не вважали військову службу почесним обов'язком (Papierzyńska-Turek, M. 2006–2007, с. 700–707; Зашкільняк, Л. 1999, с. 5; Matelski, D. 1999, с. 65–84). Євреї на тлі зростання антисемітських настроїв у Польщі, особливо після 1920 р., намагалися не провокувати репресій і негативного ставлення до себе (Tomaszewski, J. 2016, с. 35). Через небажання йти до війська багато з них у міжвоєнний період намагались уникнути служби ще на етапі призовної кампанії, часто підкуповуючи офіцерів із повітових команд поповнення чи працівників лікарсько-оглядових комісій, але у випадку визнання придатним до служби без зволікань ішли до війська (Kasprzycki, R. 2016, с. 92; Kasprzycki, R. 2017, с. 125–158). Так, під час весняного призову 1933 р. (1911 р. н.) придатними до служби визнано 49 229 осіб, з яких 1548 — євреї. У визначений час до пунктів збору прибуло 1338 (86,4%) євреїв, 161 (10,4%) з запізненням на сім днів, 4 (0,2%) — понад сім днів, 49 (2,9%) — взагалі не з'явилися, 91 (9,4%) — звільнено від служби. При цьому відсоток євреїв, вчасно прибулих до пунктів збору, був вищим порівняно з поляками (81,6%), русинами (82,6%) чи білорусами (76,5%)².

У війську євреї, хоча й неохоче, все ж виконували покладені на них обов'язки. Щоправда, в міжвоєнний період командири неодноразово підкреслювали, що термін, проведений у війську, євреї «трактують як прикру необхідність і марнування часу», оскільки «вважають, що за цей час вдома могли б повернути добру і прибуткову справу»³. У війську вони використовували будь-яку можливість, аби полегшити муштру чи взагалі її уникнути, переважно через слабку фізичну підготовку⁴. Через це вони подеколи симулювали різні хвороби, намагалися потрапити в легші місця служби — до ремонтних майстерень або ж у «тепле» місце в канцелярії⁵. Для цього

¹ Прийняття й застосування терміну «чужі» було наслідком національної політики польських урядів, які вважали представників національних меншин сприйнятливими до антипольських настроїв/закликів з боку ворожих держав (Kowalski, T. 1996, с. 75).

² CAW. Zesp. I.303.3. Sygn. 466 (Sprawozdanie z wcelenia r. 08 /wcelenie jesienne). Warszawa, dnia 11.II. 1930 r.). K. 84.

³ CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 423 (Raport narodowościowy za czas od 10.XI.27 r. do 10.V.1928 r. — I półroczje 28 r., Toruń, dnia 9 listopada 1928 r.). K. 78–80.

⁴ CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 11 stycznia 1930 r.). K. 549.

⁵ CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 22 grudnia 1931 r.). K. 573; CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 7 czerwca 1930). K. 560 verte.

перед призовом деякі євреї відвідували короткі курси канцеляристів¹. Найпоширенішим способом отримати короткотермінову відпустку для євреїв були релігійні свята. В одному з рапортів командування ОК VII (Торунь) повідомляло: «Використовують усі свої свята, наполегливо стежачи за тим, щоб не забуто їх звільнити від служби, в чому їм допомагає єврейська громада, яка веде їх ретельний облік»².

Взаємини євреїв-новобранців з представниками інших народностей склалися по-різному: від доброзичливих до відверто антагоністичних. Євреї переважно тримались ізольовано від інших, мінімально контактуючи з поляками. В одному з рапортів командування 82-го полку піхоти констатувало: «Ставлення до поляків: частково добре і колегіальне. У більшості випадків недовірливе і підозріле»³. У деяких звітах командування фіксувало відверто неприязні відносини між поляками та євреями. Так, командування 9-го полку важкої артилерії в Седльцях у рапорті від 22 грудня 1922 р. повідомляло: «з солдатами-поляками не живаються, а поляки вороже ставляться до євреїв. Намагання командирів змінити ситуацію не дали жодного результату»⁴. Відносини з представниками інших національностей були назагал добрі, хоча й не без дрібних непорозумінь⁵. Наприклад, за визнанням командування О.К. VII (Познань), «євреї зі Східної Малополющі більше довіряють русинам, аніж полякам»⁶. Однією з причин поганого ставлення рядових інших народностей до євреїв було часте звільнення їх від служби, особливо під час релігійних свят⁷. «Пільги, використовувані у вигляді відпусток, насправду, викликають у побожніших євреїв добрий настрій, однак є предметом певного роду невдоволення серед інших віруючих, що не мають таких пільг під час своїх свят. Колеги по службі не дуже люблять євреїв»⁸, — зазначалось у звіті Командування О. К. VI у Львові.

¹ CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26, (Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 7 czerwca 1930). K. 560 verte; CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 383 (Raport narodowościowy za IV kwartał 1926 r., Toruń, dnia 7 lutego 1927 r.). K. 5.

² CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 22 grudnia 1931 r.). K. 576.

³ CAW. Zesp. VIII.804.21. Sygn. 65 (Raport o obserwacji narodowości obcych. Breść n/B, dnia 28 grudnia 1922 r.). K. 25.

⁴ CAW. Zesp. VIII.804.21. Sygn. 65 (Raport o zachowaniu się mniejszości narodowościowych, Siedlce, dnia 28 grudnia 1922 r.). K. 17.

⁵ CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 423 (Raport narodowościowy za czas od 1.V.1928 do 1.XI.1928 / półrocze II/, Grudziądz, dnia 6 listopada 1928 r.). K. 26; CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 423 (Raport narodowościowy za czas od 10.XI.28 r. do 10.V.28 r. — I półrocze 28 r.), Toruń, dnia 9 listopada 1928 roku). K. 78–80.

⁶ CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojskowo-narodowościowy, Poznań, dnia 6 czerwca 1928 r.). K. 518.

⁷ CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 423 (Raport wojskowo-narodowościowy z terenu O.K.VIII za drugie półrocze 1928 r.). K. 3.

⁸ CAW. Zesp. I.303.4. Sygn. 2511 (Raport wojskowo-narodowościowy za I półrocze 1929 r., Lwów, dnia 21.VI.1929 r.). K. 509–510.

Водночас подеколи спалахували конфлікти між самими євреями, що походили з різних регіонів Польщі, переважно в суперечках на світоглядні й релігійні теми. Так, Командування О. К. VIII (Торунь) в рапорті за друге півріччя 1927 р. зазначало, що «євреї з Малополющі живуть у злагоді з євреями з інших регіонів, але між євреями з колишньої Конгресувки і євреями зі східних воєводств часто виникають суперечки, ба навіть бійки. Причиною є різниця в культурі й певних талмудичних ритуалах, на пункті яких євреї, особливо менш інтелігентні, є відверто затяті»¹.

Відносини євреїв з командирами здебільшого склалися добре. За час служби вони проявляли себе як слухняні, виконавчі, не конфліктні з офіцерами. Правда, у звітах командири не раз наголошували, що ця законслухняність часто була ілюзорною, зумовленою страхом перед покаранням. «Покладені на них обов'язки виконують без ентузіазму, головним чином зі страху перед покаранням, дисципліна і дотримання субординації також має ту ж природу і вимагає постійного нагляду», — читаємо в рапорті Командування О. К. II (Люблін) за 1927 р. З огляду на це, характеристики євреїв у рапортах часто різнилися: «ліниві», «спритні», «фальшиві», «нещирі», «скриті», «неохочі до служби», «елемент солдатський назагал маловартісний», «інтелігентні, добре розвинені розумово, однак обидві ці риси спрямовані лише на задоволення особистих цілей і комфорту»².

Важливим напрямом роботи командирів була боротьба з політичною пропагандою, особливо комуністичною, виявлення і поборювання антидержавних настроїв. Попри звинувачення в симпатіях до комуністичних ідей, у більшості рапортів командири все ж констатували, що у війську євреї не політикували, тому визначити їхні політичні переконання було вкрай важко, практично неможливо. Так, у рапорті з О. К. IX (Перемишль) від 27 грудня 1922 р. зазначено: «Політичні настрої не можу окреслити, оскільки є скритими і замкнутими в собі й ніколи не висловлюють назовні своїх політичних переконань»³. Водночас у рапорті від 28 грудня 1922 р. командування 82-го полку піхоти повідомляло: «Скритні, недовірливі, на зовні не виказують жодних політичних переконань, переважна більшість є прихильниками створення єврейської держави»⁴. Попри, здавалося б, повну аполітичність, більшість командирів сумнівалася в їхній готовності боронити країну в разі

¹ CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 391 (Raport wojskowo-narodowościowy za II półrocze 1927 r. Toruń, dnia 21 listopada 1927 r.). K. 429.

² CAW. Zesp. I.371.2/A. Sygn. 88 (Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20.V. do dn. 20.XI.1928 r. Lublin, dnia 20 listopada 1928 r.). K. 62; CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 423 (Raport wojskowo-narodowościowy z terenu O.K.VIII za drugie półrocze 1928 r.). K. 2; CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojskowo-narodowościowy, Poznań, dnia 6 czerwca 1928). K. 520; CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i raport o stanie i przyczynach dezercji, Poznań, dnia 22 grudnia 1931 r.). K. 575 verte.

³ CAW. Zesp. VIII.804.1. Sygn. 65 (Raporty obserwacyjne o żołnierzach niepolskiej narodowości, Brześc n/B, dnia 27 grudnia 1922 r.). K. 26.

⁴ CAW. Zesp. VIII.804.1. Sygn. 65 (Raport o stanie dezercji i mniejszości narodowej, Stonim, dnia 25.XII.1922 r.). K. 33.

війни. «Євреї не проявляють антидержавних настроїв, поводяться назагал добре. Але з огляду на прихильне сприйняття комуністичних гасел, цей елемент не дає гарантії певності», — читаємо в одному з рапортів Комадування О. К. VI (Львів) за 1932 р.¹ Підкреслюючи сильно розвинене у євреїв почуття їхньої національної свідомості, командири водночас часто констатували брак почуття громадянського обов'язку, відповідальності за долю країни, в якій проживали².

Втім, євреї не були винятком. Такі ж сумніви існували, наприклад, і щодо українців, особливо вихідців зі Східної Галичини, про що читаємо на наступних сторінках цього ж рапорту: «Вся українська політика характеризується великою неприязню і ненавистю до польського народу і держави. Солдати, що походять з такої нації, не гарантують жодної певності й на них не можна покладатися»³.

Попри сумніви щодо готовності євреїв, як і інших національних меншин, стати на захист Польщі, реальність виявилася дещо іншою. Точну кількість євреїв, які брали участь у вересневій кампанії, визначити важко. В науковій літературі поширеним є твердження, що у вересні 1939 р. близько 100 тис. євреїв були мобілізовані до лав польської армії, хоча деякі польські дослідники в цьому сумніваються. За час воєнних дій загинуло близько 7 тис. євреїв, зокрема 100 офіцерів. Водночас у німецький полон потрапило приблизно 60 тис. євреїв, у радянський — близько 20 тис. Багато з них загинули в полоні (Gaşowski, T. 2009, s. 18).

На підставі викладеного матеріалу можна зробити певні висновки. Початок призову євреїв до польської армії припадає на літо 1920 р., коли вирішувалася доля країни у війні з більшовиками. Попри симпатії певної частини євреїв до соціалістичних гасел, багато з них вступило до війська заради оборони країни, особливо вихідці з центральних воєводств. Запровадження загальної військової повинності зумовило щорічний наплив до служби у війську представників національних меншин, чималу частину з яких становили євреї. Відсоток євреїв в армії з року в рік коливався в діапазоні 4–7%, але пропорційно був меншим від відсотка євреїв, що проживали в II Речі Посполитій. Євреї неохоче йшли до армії з кількох причин: через недоброзичливе ставлення до них рядових інших народностей, передусім поляків, а інколи й командирів, через недостатню фізичну підготовку, а також через те, що вважали військову службу марно втраченим часом. Це спонукало багатьох

¹ CAW. Zesp. I.371.6/A. Sygn. 136 (Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K.VI. Sam.Ref.Inf. L.130/tj./Inf./N/32. z dnia 8 kwietnia 1932 r./). K. 303.

² CAW. Zesp. I.371.8/A. Sygn. 383 (Raport narodowościowy za IV kwartał 1926 r., Toruń, dnia 7 lutego 1927 r.). K. 5; CAW. Zesp. I.371.5/A. Sygn. 394 (Komunikat Informacyjny, Kraków, 28 lipca 1928 r.). K. 81; CAW. Zesp. I.371.7/A. Sygn. 26 (Raport wojsk. narod. i rap. o stanie i przyczyn. dezercji, Poznań, dnia 11 stycznia 1930 r.). K. 549.

³ CAW. Zesp. I.371.6/A. Sygn. 136 (Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K.VI. Sam.Ref.Inf. L.130/tj./Inf./N/32. z dnia 8 kwietnia 1932 r.). K. 306.

з них шукати способи уникнути служби ще на етапі призову або ж ставало причиною дезертирства. Потрапивши до війська, вони в основному опинялися в частинах піхоти, кавалерії й артилерії, натомість, жандармерія, авіація, частини зв'язку, корпус охорони прикордоння (*Korpus Ochrony Pogranicza*) для них практично були закриті через брак відповідної освіти та сумніви у їхній політичній лояльності. У війську євреї зарекомендували себе як виконавчі, слухняні, аполітичні вояки, хоча, на думку командирів, у багатьох випадках це було зумовлене страхом перед покаранням. Водночас у більшості рапортів командири оцінювали євреїв як ненадійних і маловартісних солдатів без почуття громадянського обов'язку.

Гон, М. 2011. Забезпечення прав етнічних меншин у другій Речі Посполитій. *Філософія. Педагогіка. Суспільство*. № 1. С. 251–263.

Зашкільняк, Л. 2008. Україна — Польща в ХХ ст.: від конфліктів до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: 36. наук. пр. Вип. 17. С. 3–18.

Павлишин, О. 2006–2007. Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект. *Галичина*. № 12–13. С. 27–44.

Banaszek, T. 2020. Stosunek mniejszości żydowskiej do służby w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej na przykładzie województwa kieleckiego (1919–1939). *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 112–131.

Brunsztejn, Sz. 1963. *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne*. Wrocław.

Gąsowski, T. *Żydzi s Siłach Zbrojnych II Rzeczypospolitej: czas pokoju i wojny. Udział mniejszości narodowych w różnych formacjach wojskowych w czasie kampanii wrześniowej 1939 r. Konferencja 24 września 2009 r.* Warszawa, 2009. S. 13–23.

Jarozuk, E. 2009. *Żandarmeria wojskowa w latach 1921–1939*. Kraków.

Kasprzycki, R. 2016. Dezercje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939. *Dzieje najnowsze*. R. 48 (3). S. 87–107.

Kasprzycki, R. 2017. Powiatowe komendy uzupełnień i Komisje Poborowe przed 1939 rokiem: przypadki patologii w wojskowej i cywilnej administracji. *Niepodległość i Pamięć*. R. 24 (3). S. 125–158.

Kęsik, J. 2014. *Wojsko Polskie a społeczeństwo w Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. Zbiór studiów*. Warszawa. S. 125–143.

Kęsik, J. 2020. Służba zasadnicza żołnierzy pochodzenia żydowskiego w Wojsku Polskim w latach 1921–1939. *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 95–112.

Kowalski, T. 1996. Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej. *Wojakowy Przegląd Historyczny*. № 1. S. 72–81.

Kowalski, T. 1997. *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*. Toruń.

Lewandowski, J. 1963. Materiały Ministerstwa Spraw Wojskowych w polityce narodowościowej wojska w latach przydzistych. *Zeszyty Naukowe WAP*. № 8. S. 83–105.

Matelski, D. 1999. *Niemcy w Polsce w XX wieku*. Warszawa — Poznań.

Papierzyńska-Turek, M. 2006–2007. «Mała» i «wielka» ojczyzna w świadomości ludności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 15. С. 700–707.

- Prochwicz, J. 2020. Żydzi w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej. *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 131–151.
- Rezmer, W. 1998. W sprawie służby wojskowej Żydów państw regionu Bałtyku okresie międzywojennego. *Studia i szkice z dziejów Żydów w regionie Bałtyku*. Toruń. S. 75–91.
- Rezmer, W. 2001. Służba wojskowa Żydów w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej. *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Toruń. S. 97–111
- Siwiec-Cielebon, M. 2014. Kilka uwag na temat miejsca 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadownickiej w systemie polityki narodowościowej w armii II RP. *Wadowiana: przegląd historyczno-kulturalny*. № 17. S. 107–108.
- Stawecki, P. 1976. Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej. *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX–XX wieku*, red. H. Zieliński. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk. S. 193–215.
- Stawecki, P. 1981. *Polityka wojskowa Polski, 1921–1926*. Warszawa.
- Stawecki, P. 2000. *Z badań nad dyscypliną, przestępczością i moralnością wojska Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Tomaszewski, J. 1975. W sprawie położenia materialnego Żydów polskich w latach 1918–1939. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. № 2. S. 93–101.
- Tomaszewski, J. 1989. Wokół obywatelstwa Żydów polskich (1918–1939). *Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość? Prof. T. Łepkowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy przyjaciele, koledzy, uczniowie*. Warszawa. S. 504–519.
- Tomaszewski, J. 1990. *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa.
- Tomaszewski, J. 2016. *Żydzi w II Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Wierzbieniec, W. 1996. *Spółczesność żydowska Przemysła w latach 1918–1939*. Rzeszów.
- Wierzbieniec, W. 2003. *Żydzi w województwie łwowskim w okresie międzywojennym: zagadnienia demograficzne i społeczne*. Rzeszów.
- Hon, M. 2011. Zabezpieczenia praw etnicznych menszyn u druhih Rechi Pospolytii [Ensuring the Rights of Ethnic Minorities in the Second Polish Republic]. *Filosofia. Pedagogika. Suspiłstvo*. № 1. S. 251–263. [In Ukrainian].
- Zashkilniak, L. 2008. Ukraina — Polishca v XX st.: vid konfliktiv do porozuminnia [Ukraine-Poland in the Twentieth Century: From Conflict to Understanding]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*: Zb. nauk. pr. Vyp. 17. S. 3–18. [In Ukrainian].
- Pavlyshyn, O. 2006–2007. Yevreiske naselennia Skhidnoi Halychyny u 1918–1919 rr.: sotsialnyi aspekt [The Jewish Population of Eastern Galicia in 1918–1919: Social Aspect]. *Halychyna*. № 12–13. S. 27–44. [In Ukrainian].
- Banaszek, T. 2020. Stosunek mniejszości żydowskiej do służby w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej na przykładzie województwa kieleckiego (1919–1939) [The Attitude of the Jewish Minority to Service in the Polish Army of the Second Polish Republic on the Example of the Kielce Voivodeship (1919–1939)]. *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 112–131. [In Polish].
- Brunsztejn, Sz. 1963. *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne* [The Jewish Population in Poland in the Interwar Period. Statistical Study]. Wrocław. [In Polish].
- Gąsowski, T. Żydzi s Siłach Zbrojnych II Rzeczypospolitej: czas pokoju i wojny [Jews in the Army of The Second Polish Republic]. *Udział mniejszości narodowych w różnych formacjach wojskowych w czasie kampanii wrześniowej 1939 r.* Konferencja 24 września 2009 r. Warszawa, 2009. S. 13–23. [In Polish].
- Jaroszuk, E. 2009. *Zandarmeria wojskowa w latach 1921–1939* [Military Police in 1921–1939]. Kraków. [In Polish].

Kasprzycki, R. 2016. Dezercje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939 [Desertions and Avoidance of Service in the Polish Army in 1918–1939]. *Dzieje najnowsze*. R 48 (3). S. 87–107. [In Polish].

Kasprzycki, R. 2017. Powiatowe komendy uzupełnień i Komisje Poborowe przed 1939 rokiem: przypadki patologii w wojskowej i cywilnej administracji [District Supplement commands and recruitment boards before 1939: Cases of Pathology in the Military and Civilian Administration]. *Niepodległość i Pamięć*. R. 24 (3). S. 125–158. [In Polish].

Kęsik, J. 2014. Wojsko Polskie a społeczeństwo w Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939 [The Polish Army and Society in the Second Polish Republic 1918–1939]. *Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa. S. 125–143. [In Polish].

Kęsik, J. 2020. Służba zasadnicza żołnierzy pochodzenia żydowskiego w Wojsku Polskim w latach 1921–1939 [Conscript Service of Soldiers of Jewish Origin in the Polish Army in the years 1921–1939]. *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 95–112. [In Polish].

Kowalski, T. 1996. *Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej* [Conscription of national minorities into the army of the Second Polish Republic]. «Wojskowy Przegląd Historyczny». № 1. S. 72–81. [in Polish]

Kowalski, T. 1997. *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)* [National Minorities in the Armed Forces of the Second Polish Republic (1918–1939)]. Toruń. [In Polish].

Lewandowski, J. 1963. Materiały Ministerstwa Spraw Wojskowych w polityce narodowościowej wojska w latach trzydziestych [Materials of the Ministry of Military Affairs on the Nationality Policy of the Army in the 1930s]. *Zeszyty Naukowe WAP*. № 8. S. 83–105. [In Polish].

Matelski, D. 1999. *Niemcy w Polsce w XX wieku* [Germans in Poland in the 20th Century]. Warszawa — Poznań. [In Polish].

Papierzyńska-Turek, M. 2006–2007. «Mała» i «wielka» ojczyzna w świadomości ludności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej [«Small» and «Big» Homeland in the Minds of the Ukrainian Population in the Second Polish Republic]. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 15. С. 700–707. [In Polish].

Prochwicz, J. 2020. Żydzi w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej [Jews in the Border Formations of the Second Polish Republic]. *Żydzi i Wojsko Polskie w XIX i XX wieku*. Warszawa. S. 131–151. [In Polish].

Rezmer, W. 1998. W sprawie służby wojskowej Żydów państw regionu Bałtyku okresu międzywojennego [On the Military Service of Jews from the Countries of the Baltic Region in the Interwar Period]. *Studia i szkice z dziejów Żydów w regionie Bałtyku*. Toruń. S. 75–91. [In Polish].

Rezmer, W. 2001. Służba wojskowa Żydów w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej [Military Service of Jews in the Armed Forces of the Second Polish Republic]. *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Toruń. S. 97–111. [In Polish].

Siwiec-Cielebon, M. 2014. Kilka uwag na temat miejsca 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadovickiej w systemie polityki narodowościowej w armii II RP [A Few Comments on the Place of the 12th Infantry Regiment of the Wadowice Land in the System of Nationality Policy in the Army of the Second Polish Republic]. *Wadowiana: przegląd historyczno-kulturalny*. № 17. S. 107–108. [In Polish].

Stawecki, P. 1981. *Polityka wojskowa Polski, 1921–1926* [Poland's Military Policy, 1921–1926]. Warszawa. [In Polish].

Stawecki, P. 1976. Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej [Some Remarks on the Role of the Army in the Integration and

Disintegration Processes of the Second Polish Republic]. *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX–XX wieku*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk. S. 193–215. [In Polish].

Stawecki, P. 2000. *Z badań nad dyscypliną, przestępczością i moralnością wojska Druhej Rzeczypospolitej [From Research on Discipline, Crime and Morality of the Army of the Second Polish Republic]*. Warszawa. [In Polish].

Tomaszewski, J. 1975. W sprawie położenia materialnego Żydów polskich w latach 1918–1939 [On the Material Situation of Polish Jews in the Years 1918–1939]. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. № 2. S. 93–101. [In Polish].

Tomaszewski, J. 1989. Wokół obywatelstwa Żydów polskich (1918–1939) [About the Citizenship of Polish Jews (1918–1939)]. *Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość? Prof. T. Lępkowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy przyjaciele, koledzy, uczniowie*. Warszawa. S. 504–519. [In Polish].

Tomaszewski, J. 1990. *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939 [An Outline of the History of Jews in Poland in the Years 1918–1939]*. Warszawa. [In Polish].

Tomaszewski, J. 2016. *Żydzi w II Rzeczypospolitej [Jews in the Second Polish Republic]*. Warszawa. [In Polish].

Wierzbieniec, W. 1996. *Spoleczność żydowska Przemysła w latach 1918–1939 [The Jewish Community of Przemyśl in 1918–1939]*. Rzeszów. [In Polish].

Wierzbieniec, W. 2003. *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym: zagadnienia demograficzne i społeczne [Jews in the Lviv Voivodeship in the Interwar Period: Demographic and Social Issues]*. Rzeszów. [In Polish].

УДК 94(477)+37.06«1920/1930»

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309247

Л. Р. Ігнатова

ORCID 0000-0001-5353-1970

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. Ignatova

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
ДО СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УСРР
(КІНЕЦЬ 1920-х — ПОЧАТОК 1930-х рр.)**

*Involvement of Students of Higher Technical Educational
Institutions in the Conduct of Complete Collectivization
in the USSR (Late 1920's — Early 1930's)*

У статті на основі проаналізованих архівних джерел та матеріалів періодики визначено основні завдання ідеологічної роботи, які ставилися перед студентами в період суцільної колективізації. Зазначається, що сту-